

Jean-Paul Sartre: *Slova*

Kateřina Machálková, Jana Pravcová, Jan Šípek

Seminární práce ze ZSV

Kapitola 1

Francouzský existencialismus a Jean-Paul Sartre

Filosofie existence je proud velice pestrý, dokonce po druhé světové válce byl jeden čas považován za filosofii naší doby obecně. Vychází z filosofie Kierkegaardovy – je zaměřená na jedince v dané konkrétní situaci; téměř všem existencialistům je společná nauka o *úzkosti* jako o základní skutečnosti bytí, o *osamělosti* člověka a nezrušitelné *tragice lidství*. Z toho můžeme odvodit 7 základních rysů:

1. Existence je vždy existence *člověka*.
2. Existence je vždy *individuální*. Člověk zde vystupuje jako jednotlivec, jeho bytí není součástí něčeho nadindividuálního.
3. Existence předchází podstatu. Člověk, narozdíl od věci, nemá podstatu pevně stanovenou. Musí se *sám učinit tím, čím je*.
4. Filozofové existence se blíží fenomenologii – i jim jde o *bezprostřední uchopení jsoucna*.
5. Existence není neměnné bytí, nýbrž *bytí v čase*.
6. Existencialismus se zaměřuje na jedince, avšak neizoluje ho, protože ho zkoumá vždy v konkrétní situaci, v níž je *spojen se světem*.
7. Filosofie existence je filosofie konkrétních zkušeností. Rozhodující je jedinečný „*existenciální prožitek*“.

Tyto pozice jsou společné většině autorů.[2, str. 444-446]

Francouzský existencialismus tvoří zvláštní proud. Založil jej Jean-Paul Sartre, dalšími představiteli byli Albert Camus a Maurice Merleau-Ponty. Sartrovými nejdůležitějšími filosofickými díly jsou *Bytí a nicota*, *Existencialismus je humanismus* a *Kritika dialektického rozumu*. Své myšlenky a pocity díky jedinečnému literárnímu talentu vtělil i do krásné literatury a dramatu.

Nejznámější je jeho román-esej *Nevolnost*. Jedná se o fiktivní deník historika Antonie Roquentina, který zpracovává rozsáhlé historické dílo. Uvědomuje si existenci, zbavenou svého významu a smyslu, ve své holosti, amorfnosti, nedefinovatelnosti a přebytnosti. Tento stav pociťuje historik jako zhnusení.

Je zhnusen z existence, z vlastního těla, z historie. Nakonec rezignuje i na svou historickou práci, protože v historii nenachází nic než existenci.

Nejrozsáhlejší prózou je nedokončená tetralogie *Cesty svobody*. Jejím základním problémem je svoboda a naplnění lidského osudu.

I ve svých dramatech řeší předvádí svá filosofická stanoviska. Důraz klade na výstavbu konfliktu, pojetí hrdinů a jejich zápas s Osudem a střet individuálních tužeb s mravními požadavky společnosti. Nesnaží se o prokreslení doby ani psychologie postav, důležité je jejich chování v extrémních existenciálních situacích. [3, str. 114-117]

Člověk je v Sartrově pojetí zprvu nicotou, kterou on sám musí něčím učinit – je *odsouzen ke svobodě*. Svoboda sebou zároveň nese i *hlubokou odpovědnost*, nejen za sebe ale i za druhé.

Kapitola 2

Slova

Prózou *Slova* (*Les Mots*, 1964) Jean-Paul Sartre (1905-1980) otevřel vlastní autobiografii. Přestože v ní většinou píše o událostech, které se odehrály od jeho narození do dvanácti let života, jedná se v podstatě o intelektuální meditaci nad vlastním dětstvím, nad rodinou a nad vztahem ke *slovům*, tedy k literatuře. Motivovala ho k ní, jak sám přiznává, zamotanost jeho vzpomínek a fakt, že své dětství později odsunul do zapomnění. S překvapením zjistíme, že mnohé existencialistické postoje – je-li kniha autentickým životopisem – v sobě Sartre nosil už jako malé dítě.

Stejně jako život skutečného díla, život umělce, mají i *Slova* dvě hlavní části – čtení a psaní.

2.1 Čtení

Jedním z hlavních tématů je smrt. Už Jean-Paulovo narození bylo spojeno se smrtí. Krátce po jeho narození těžce onemocněl a zemřel otec. Jean-Paul to překvapivě označuje za nejdůležitější událost svého života – láme totiž klasická psychosociální schémata a dává mu svobodu:

Dobrý otec neexistuje, to je pravidlo; z toho bychom neměli vinit muže, ale prohnílá otcovská pouta. Nic není lepšího, než dělat děti; jaká nespravedlnost je *mít*! Kdyby byl žil, byl by se otec na mě položil jak dlouhý tak široký a rozdrtil mě. Náhodou zemřel v ranném věku; uprostřed Aeneů nesoucích na zádech své Anchise přecházím sám z jednoho břehu na druhý, pohrdaje svými rodiči, kteří po celý život sedí obkročmo na svých synech; zanechal jsem za sebou mladého mrtvého, který neměl čas být mým otcem a který by dnes mohl být mým synem. Bylo to špatné nebo dobré? Nevím; ochotně však souhlasím s názorem jednoho předního psychoanalytika: nemám žádné Superego.

(str. 17)

Nejsem šéfem a netoužím se jím stát. Poroučet a poslouchat je jedno a totéž. Největší autoritář poroučí jménem jiného, jménem posvátného příživníka – svého otce – a předává dál abstraktní násilí, jež sám snáší. V životě jsem nedal rozkaz, abych se přitom nesmál

a nevyvolal smích; to proto, že mě netrápí vřed moci: nenaučili mě poslouchat.

(str. 19)

Dítěte a mladé vdovy se ujali její rodiče – Charles a Louisa Schweitzerovi (Jean-Paul jim dohromady říkal *Karlamami*). Jean-Paulovu mladičkou matku, Annu-Marii, přijali znovu jako malou dceru a stala se tak vlastně sestrou svého syna – spali v jednom pokoji, dvě veselé, dovádivé děti. Protože neměl otce-soka, Jean-Paul postrádal vedle Superega i klasický freudovský problém – Oidipovský komplex.

Dědeček Charles byl mručoun, rozhádaný s celou rodinou, přísný na své syny, ničící svou ženu. Malého Sartera však dojatě přijal – snad proto, že cítil blížící se smrt a potřeboval se smířit se silami přírody, potřeboval projevit lásku k někomu, ke komu ji beztrestně projevit lze, předstoupit před konečný soud jako *milující* člověk.

Jean-Paul byl opravdu rozkošný vnouček a všichni si zvykli ho tak vidět, včetně jeho samotného. Naučil se, jak má vystupovat, aby se dospělí divili nad jeho šikovností, jak spojovat jejich věty a opakovat je, přestože je nechápal. Nad malým mudrcem byli všichni u vytržení. Uzavřená enkláva dvou žen a jednoho starce, kde trávil čas až do svých deseti let, se stala jeho nadšeným publikem, chválícím ho za každou maličkost. Stával se komediantem, budoval si vnější obraz a přijímal ho do sebe. Dělal věci proto, aby se líbil. A často stačila jeho pouhá přítomnost a stárnoucí mručoun se okamžitě rozzářil.

Křesťanská víra v té době byla sice společensky uznávanou a nutnou záležitostí, avšak nebyla s to hocha zaujmout. Člověk ovšem nějakou víru potřebuje – v případě Jean-Paula se promítla do knihovny. Dědeček byl profesor francouzštiny a měl ohromnou knihovnu – Jean-Paula uchvacovala. Byla chrámem vědění, knihy byly svátosti, dědeček byl patriarcha, kněz, čtení bohoslužba. A když malého jednou přistihli v komoře, jak otáčí listy v knize, vymýšlí si příběh a předstírá, že čte, rozhodli se naučit ho abecedu. Brzy konečně četl sám. Knihy se slovy, kterým porozuměl třeba až za několik desítek let a opájel se jejich zastřeností – od té doby žil ve světě knihovny, vznášel se ve výšinách myšlenek. Sám tvrdí, že se nikdy nepovyšoval nad ostatní. Prostě byl od začátku vysoko.

Líbil se mi onen houževnatý odpor, který se mi nikdy nedařilo plně překonat; oblouzněný a utrmácený jsem vychutnával dvojakou rozkoš chápat bez pochopení: to byla hutnost světa; lidské srdce, o němž dědeček mezi svými tak rád mluvil, mi připadalo všude jinde než v knihách bezbarvé a duté.

[...]

Pramenem těchto úzkostných radovánek bylo spojení dvou protichůdných obav. Báł jsem se, že spadnu po hlavě do bájného vesmíru a budu v něm bez konce bloudit ve společnosti Charbovaryho, bez vyhlídky, že se někdy vrátím do ulice Le Goff, ke Karlamami a k mamince. Na druhé straně jsem tušil, že ony průvody vět mají pro dospělé čtenáře význam, který mně uniká.

(str. 48)

Čtení ho fascinovalo a brzy pro něj začalo představovat téměř jediný svět. „Zázračný hoch“ ale stále rozvíjel svoje hraní před dospělými, komediantství.

Jeho děd se nechával rád fotografovat a s oblibou pózoval, nakonec se Jean-Paul naučil stylizovat se s dědečkem do póz, hodných obdivu okolí. Ztrácel tak stále více pojem o sobě. Díval se na sebe zvenčí.

Jak bych mohl určit – a po tolika letech – nepostižitelnou a pohyblivou hranici, dělící posedlost od komedianství? Uléhal jsem na břicho tváří k oknu, před sebou otevřenou knihu, vpravo sklenici načervenalé vodičky a po levici na talíři chléb se zavařeninou. I o samotě jsem byl na očích. Anna-Marie i Karlamami obraceli ony stránky dávno před mým narozením, před mýma očima se prostíralo jejich vědění. [...] I když byli nepřítomni, jejich budoucí pohled do mne vstupoval zátylkem, vycházel zřítelnicemi, přibodával na podlahu stokrát přečtené věty, které já četl poprvé. Jsa viděn, viděl jsem se: viděl jsem se, jak čtu, jako se člověk slyší mluvit.

(str. 60)

Rád se líbil a považoval se za dokonalého. Geniální dítě. Dědeček ho konečně poslal do školy a domluvil s ředitelem, že může jít rovnou do osmého ročníku. Jediná vnukova chyba je, říkal, že je až příliš vyspělý. Jean-Paul pak přinesl domů diktát s kopou směšných pravopisných chyb – něco jako „*divokí králýk marád dimyján*“. Dědeček ho druhého dne ze školy vzal a rozkmotřil se s ředitelem. Jean-Paulem to nijak neotřásl – myslel si, že je geniální dítě, které prostě jen neumí pravopis.

S postupným uvědomováním si své situace poznával své odcizení, jeden ze základních existencialistických momentů.

Má pravda, má povaha a mé jméno byly v rukou dospělých; naučil jsem se vidět sám sebe jejich očima; byl jsem dítě, nestvůra, kterou vytvářejí svými stesky. Když byli pryč, zanechávali za sebou svůj pohled, smíšený se světlem; běhal jsem a proskakoval tím pohledem, který mi zachovával podobu vzorného vnuka a neustále mi nabízel hračky a svět. V mé krásné nádobě, mé duši, se převracely myšlenky a každý mohl sledovat jejich obraty: nebyl v ní jediný stinný koutek. Avšak nevinou průzračností, průzračná jistota vše kazila: byl jsem podvodník. Jak hrát komedii, aby člověk nevěděl, že ji hraje? Ta jasná, prosluněná zdání, z nichž se skládala má osobnost, se zrazovala sama: nedostatkem bytí, který jsem ani nedovedl plně pochopit, ani nepřestával pociťovat. Obracel jsem se k velkým, požadoval jsem, aby se zaručili za mé schopnosti: tím jsem jen dále zapadal do podvodu. Odsouzen líbit se, obdařoval jsem se půvaby, které okamžitě vadly; všude jsem vláčel svou falešnou dobrosrdečnost, svou zahálčivou důležitost a číhal na novou příležitost: už se mi zdálo, že jsem se jí zmocnil, vrhal jsem se do nějakého postoje, a nacházel jsem jen rozbředlost, před níž jsem prchal. [...] Vstoupil jsem do kuchyně a prohlásil, že chci promíchat salát; ten pokřik, ten bláznivý smích: „Ne, miláčku, takhle ne! Pořádně stiskni ručičku: takhle! Marie, pomozte mu! Dělá to opravdu moc dobře.“ Byl jsem falešné dítě, držící falešný košík na salát; cítil jsem, jak se mé činy proměňují v gesta. Komédie mi odcizovala svět i lidi: viděl jsem jen role a rekvizity; protože jsem z šaškovství sloužil podnikání

dospělých, jak bych mohl brát vážně jejich starosti? Propůjčoval jsem se jejich úmyslům se ctnostnou horlivostí, která mi zabraňovala sdílet jejich cíle. Potřeby, naděje i radosti lidského rodu mi byly cizí, chladně jsem rozdával sám sebe, abych jej okouzlit; byl mým publikem, dělila nás světelná rampa, která mě odsunovala k hrdému vyhnanství, rychle se měnícímu v úzkost.

(str. 71-72)

Byl jsem ochoten připustit [...], že Pravda a Báj jedno jsou, že je třeba vášeň hrát, aby ji člověk pocítil, že člověk je bytost obřadná. Přesvědčili mě, že jsme byli stvoření, abychom hráli navzájem komedii; s komedií jsem souhlasil, vyžadoval jsem však, abych v ní byl ústřední postavou: ale v hromových chvílích, které mě ničily, jsem zjišťoval, že hraju „falešnou hlavní roli“ – mluvím, jsem hodně na jevišti, nemám však jedinou „svou“ scénu: jedním slovem, jsem tam jen proto, abych mohl dělat repliky dospělým. Charles mi lichotil, aby podplatil svou smrt; Louisa spatřovala v mé nezkrotnosti ospravedlnění svých špatných nálad, Anna-Marie své pokory.

(str. 73)

Jean-Paul začal hledat svou skutečnou roli, důvod, proč je na světě, čím si zaslouží na něm být.

Žil jsem v nepříjemném stavu: v době, kdy mě jejich obřady přesvědčily, že nic neexistuje bez důvodu a že každý, od největšího po nejmenšího, má své vyznačené místo ve Vesmíru, začalo mi mizet pod rukama mé oprávnění k životu, náhle jsem zjistil, že jsem pokládán za přepych, a styděl jsem se za své neobvyklé postavení v pevně uspořádaném světě.

(str. 74)

Právě problém ospravedlnění své existence je dalším shodným rysem francouzských existencialistů. Právě pocitu zbytečnosti existence na tomto světě, její neopodstatněnosti, přičítal Sartre svůj tehdejší strach ze smrti. Svět ho nudil, opakovaly se stále tytéž dny, „chvějící se minuty padají, lačně mě pohlcují a neobyčejně zvolna umírají; zahnívající, avšak ještě živé jsou smeteny, další přicházejí na jejich místo.“

Strach přešel až v neurózu. Sartrova existence neměla účel a nestála tedy za život. Ale neumíral a tím víc se bál.

Maminka s babičkou se bály zhoubného vlivu knihomolství na malé dítě – navnadily ho barevnými obrázkovými časopisy, příběhy z divokého Západu – a Jean-Paul po nich skočil a ony ho uchvátily. Pochopil, že hodnoty nemusí být vždy vznošené až do nebes. Odtud pramení i jeho vztah k estetickému zážitku v literatuře. „Dodnes čtu raději ‘Série Noire’¹ než Wittgensteina,“ píše. Ve svých představách se po vzoru rodokapsů nyní stylizoval do role individualistického pozitivního hrdiny, který poráží zlo, představované bandity, indiány či únosci krásných dívek – z vlastní vůle a dobrodružství. S příchodem I. sv. války se ale v dobrodružných románech seznámil i s postavami vojáků, kteří konají ochotně na něčí příkaz, jsou někdy *vysláni*, a tam se odehrává jejich dobrodružství. Prosit někoho, aby mohl vykonat dobrodružství? Klečet před někým, aby mohl posloužit Dobru? S tím, *kdo* mu má určit jeho roli, zápasil ještě dlouhou dobu.

¹edice krváků a detektivek

2.2 Psaní

K psaní Jeana-Paula přivedl opět dědeček Charles – třebaže omylem a později toho litoval – sám uznával autory jen jako nástroj *pokroku lidstva* a nejradyji měl autory neznámé. Začali si mezi sebou psát dopisy v básních. Vnouček poesii brzy odvrhl, ale u prózy zůstal. Oslovilo ho tehdy se rozvíjející kino a tak začal psát „biografy“. Zprvu se jednalo o prosté plagiáty, o opisy obrázkových příběhů s rafinovaně změněnými jmény. Později začal alespoň spojovat prvky různých příběhů a konečně psát i příběhy vlastní.

V té době se také dokázal vyrovnat se smrtí – tedy spíše ji obalamutit. Prohlásil se předem za mrtvého.

Máme ve svém životě události, které jej výrazně změnily. Dnes je chápeme jako zlomové. Kdyby se odehrály ve filmu, poznali bychom je podle monumentální hudby, zpomalených záběrů – jenže v běžném životě vypadají naprosto banálně. V každý okamžik ovlivňujeme svou budoucnost a vlastně sloužíme nějakému cíli. Jediným cílem, kterým si můžeme být jisti, je naše smrt.

Vše směřuje ke smrti. K naplnění. A protože se Jean-Paul domníval, že tím, *kdo* mu určil jeho roli, je sám Bůh, domýšlel se také, že ho nechá žít tak dlouho, dokud nesplní svůj úkol – dokud svůj život nepromění v knihu. Byl předurčen, vyvolen k tomu, aby se stal spisovatelem. Každou událost svého života už nenazíral očima dospělých, ale očima svých budoucích ještě nenarozených dětí, pravnuků, kteří *jeho* budou číst jako trvalou hodnotu. Tak našel ve své smrti nesmrtelnost. Později ovšem přiznává, že jen klamnou.

Píše tedy nejprve pro svou slávu, pak pro spasení světa, později pro potomky a proto, že byl předurčen svým Bohem. Nakonec poznává falešnost svého psaní.

Cítil jsem se oklamán: byl jsem podvodník, vyprávějící hlouposti, jimž nikdo nechtěl věřit; zkrátka a dobře, objevil jsem imaginaci. Poprvé v životě jsem si přečetl, co jsem napsal. Zrudl jsem při tom. To já, *já* jsem si liboval v těch dětinských nesmyslech? Chybělo málo a byl bych se zřekl literatury. Nakonec jsem odnesl sešit na pláž a pohřbil ho do písku. Nepříjemný pocit zmizel; znovu jsem nabyl důvěry: nesporně jsem byl předurčen; Krásné písemnictví má prostě svá tajemství, která mi jednou odhalí. [...] Přestal jsem psát.

(str. 180)

Za důležitý – přináší totiž zobrazení autorových aktuálních názorů a postojů – považujeme závěr díla.

Mladý hoch se v něm dostává do řádné školy – zapadá to party podobných kluků, bez otců, s pocitem, že život je stvořen jen pro ně. V této malé sociální skupině ztratí brzy svou povýšenost a najde v ní i své místo, má svou hodnotu, jako *on sám*. Chmurné úvahy o existenci na nějaký čas odkládá. Učí se žít svou přítomností a zatímco dříve čas plynul kolem něj, nyní on prolétává časem. Rozhodujícím pojmem je zde změna. V každý okamžik, se chce vyvíjet dál. Má potom jistotu, že bude stoupat blíže k dokonalosti. I uvědomění si toho, že nikam nekráčí, je krok kupředu. Tento postoj si uchoval až do doby psaní rukopisu. Svůj životní pocit přirovnává k pocitu právě narozeného děcka.

Potkáte člověka, kterého jste před dlouhou dobou urazili? Přiznejte klidně svoji chybu, protože jste to nebyli vy, kdo ho urazil, ale jenom nějaký jiný, *starší a méně dokonalý*, člověk téhož jména. Pokárejte však ukřivděného, že na bolest

dávno nezapomněl – měl se přeci vyvinout dál a své staré, ukřivdělé, já dávno zahodit.

Má nejlepší kniha je vždycky ta, kterou právě píše; hned za ní je poslední vydaná kniha, ale v skrytu už jí pomalu začínám mít dost. Kdyby se dnes kritikům zdála špatná, mohli by se mě třeba dotknout, ale za půl roku bych málem sdílel jejich názor. Pod jednou podmínkou: mohou ono dílo pokládat za ubohé a nicotné, ale chci, aby je stavěli výš, než vše, co jsem napsal před tím.

(str. 202)

V posledních odstavcích z pohledu pozdních let odvrhuje idealismus, potřebu sloužit, předurčenost.

„Dlouho jsem pokládal pero za meč; nyní znám naši bezmocnost. Na tom nesejde: dělám a budu dělat knihy; musí to být; je to přece jen k něčemu dobré. Kultura nic a nikoho nezachrání, neospravedlňuje. Je to však lidský výtvor: člověk se do ní promítá a poznává se v ní; jedině toto kritické zrcadlo mu předkládá vlastní obraz.

(...)

Závisím na nich [literárních postavách], oni závisejí jen na Bohu a já v Boha nevěřím. Kdo se v tom má vyznat. Já se v tom nevyznám a někdy si kladu otázku, zda nehraji na kdo tratí, vyhraje a zda se nesnažím pošlapat své někdejší naděje, aby se mi všechno stonásobně vrátilo.

(...)

Na mém bláznovství se mi líbí, že mě od prvního dne chránilo před svody „elity“: nikdy jsem se nepokládal za šťastného majitele „talentu“: šlo mi jedině o to, abych se spasil – s prázdnýma rukama a s prázdnou kapsou – prací a vírou. Má čirá volba mě totiž nad nikoho nevyvyšovala: bez vybavení a bez nářadí jsem se vložil do díla, abych se celý spasil. Jestliže odložím nemožnou Spásu do obchodu s rekvizitami, co zbývá? Celistvý člověk, složený ze všech lidí, který má cenu jich všech a jehož cenu má kdokoli.“ (str. 213)

Literatura

- [1] *Sartre, Jean-Paul: Slova.* Přeložila Dagmar Steinová. Praha, Nakladatelství Svoboda, 1992.
- [2] *Störig, Hans Joachim: Malé dějiny filosofie.* Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství, 2000.
- [3] *Soldán, Ladislav; Hoffman, Bohuslav; Urbanec, Jiří; Písková, Milada; Charous, Emil; Siegllová, Naděžda: Přehledné dějiny literatury III.* Praha, SPN, 1997.